

ئەزموونى نەتەۋەي كورد لە ھەر چوار پارچە كە بەدەر لە شىۋازىك لە كۆلۆنئاليزمى نىوخۆيى نىيە

وتووئىژ لە گەل د. سەعيد شەمس

”

سەعيد شەمس لە سالى ۲۰۰۶ لە زانكۆي رۆيال ھالۆۋەي دوكتوراي كۆمەلناسىيە ۋە رگر توۋە. لە ئىستادا مامۇستاي كۆمەلناسىيە لە زانكۆي سۆران، ھەريىمى كوردستان. بەشيك لە نووسراۋە كانى برىتين لە: ناسيۆنالىزم، ئىسلامى سىياسى و پرسى كورد لە ئىران: تىرامانىك سەبارەت بە ھەلكشان و پەرسەندنى ئىسلامى سىياسى لە ئىران (DVM Verlag, 2011); ايرانيەت و كرديت: ھمزىستى يا ھمستيزى (دەزگاي موكرىانى، ۲۰۱۱) و تيۆريى كۆمەلەلەيتىي ھاۋچەرخ (چاپەمەنىي مانگ، ۲۰۱۹).

“

۱ ئىيەنە لە سالى ۲۰۱۱ كىتىنىكتان بە ناوى ايرانىت و كوردىت: همزىستى يا همستىزى /ئىرانىيەت و كوردايەتى: پىكەوئەژيان يان دژبەيەكبونون/ چاپ كوردووه و لە دەستپىكدا هەولتان داوه بە شىواوزىكى نوى پەيوەندىيەك لە نىوان ناسىئونالىزمى رووسى و ناسىئونالىزمى ئىرانى ساز بكنەن. دەكرى بومان شى بكنەهوه كە بو پىتان وايە رۇشنىيرانى ئىرانى لە ناو كولتورپىكدا پەروەردە بوون كە لە ژىر كارىگەرىيە ئابدولژىرى رەسمى ئىمپراتورىيە رووسىدايە؟

لەو نامىلكەيەدا سەرنجى سەرەكى لەسەر پەروەردەبوونى رووناكبىرانى ئىرانى لە ژىر كارىگەرىيە ئابدولژىرى رووسىدا نىيە، بەلكو ناسىئونالىزمى ئىرانى وەكوو "ناسىئونالىزمى فەرمى" (official nationalism)، كە لە رووى تىورىكەوه ناسىئونالىزمى رووسى نموونەى ناسراوى ئەو شىوازه لە ناسىئونالىزمەيە، شروقه و گەلالە كراوه. وەكوو ئىووش ئاگادارن ئەو نامىلكەيە لە سى بەش پىكەتووه و بەشى يەكەم باسى ناسىئونالىزمى فەرمى (رەسمى) دەكات.

لە راستىيدا، من سەرەتا بەشى سىيەمى ئەو نامىلكەيەم نووسى. هۆكارەكەشى ئەوه بوو كە بو يەكەم جار لە پايىزى سالى ۱۳۸۸ (۲۰۰۹.ز) لە مالى هاورىيەكم لە لەندەن ميان بووم و بو يەكەم جار چاوم بە نامىلكەى «كوردستان: علت تداوم بحران آن پس از انقلاب اسلامى» نووسىنى حەمىد رەزا جەلايى پوور كەوت. من دەمزانى كە جەلايى پوور بو ماوهيەك فەرماندارى مەهاباد بووه و شاھىد و بەشدارى سەدان تاوانى رژىمى كۆمارى ئىسلامى لە ناوچەكەيە، بو وىنە كوشتنى ۵۹ كچ و كورى بى تاوان لە مەهاباد بوو كە لە سالى ۱۳۶۲ هەتاوى بە

شىيوەيەكى بى بەزەييانە، هاوشىوہى نەرىتى نازىيەكانى ئالمانى و نموونەيەكى بەرچاوى تاوان لە دژى مروفايەتى بوو، كوژران. هەر بۆيەش ئەو نامىلكەيەم قەرز كرد و خویندمەوه و پىم سەير بوو كەسىكى كۆمەلناس كە ئىستا لايەنگرى چاكسازىيە (ئىسلاحت)، پاش ئەزموونى خوى لە موكرىان بەو شىيوەيە باسى مەسەلەى كورد دەكات.

ئەو كاتە نىزىك بە شەش سال بوو كە رژىمى سەددام حوسەين رووخابوو و كورد لە سىستىمى نوى عىراقدا خاوەنى پىنگەيەكى بەرچاوى بوو و مەسەلەى كورد لە نىو رووناكبىرانى ئىرانى جىي باس و موناكشە بوو، هەر بۆيەش پىرامدا ئەو نامىلكەيە بخەمە بەر باس، كە كورتكراوهى ئەو پىداچوونەوهيە، بەشى سىيەمى «نامىلكەى كوردىيەت و ئىرانىيەت ...» پىكدىنى. ئەلبەت لەو بەشەدا لە چەند شوين ئامازەم بەوه كوردبوو كە بەدەر لە كەموكۆرىيەكانى باسى جەلايى پوور، ئەو باسە جىددىيەتەرىن كارى هاوچەرخى نووسەرانى ئىرانىيە كە سەبارەت بە مەسەلەى كورد نووسراوه و تىروانىنى زۆرىيەى رووناكبىرانى ئىرانى لە چوارچىوہى ئەو باسەى جەلايى پووردا جىدەگرى و هەر بۆيەش دەبى باسى لە سەر بكردىت.

هاورىيەكم كە رەشوووسى يەكەمى خویندەوه، گوتى ئەو وتەيە، وانا روانگەى جەلايى پوور، نوینەرايەتى تىفكرىنى زۆربەى رووناكبىرانى ئىرانى دەكات، پىوىستى بە باسىكى تىروتەسەلتەر و زۆرتەر. هەر بۆيەش من دوو بەشى يەكەم (ناسىئونالىزمى رەسمى) و دووهم (گۆران لە وىژمانى مەشرووتە و سەرھەلدانى ناسىئونالىزمى رەسمى لە ئىران) م ئامادە كرد و بەشى سىيەمىشم كورت كردهوه و لە سەرەتای سالى ۱۳۸۹. (۲۰۱۰.ز) لە وىيلاگى "اخبارى روز" لە سى ئالقەدا بلاو بووه. ئەو سى ئالفەيە دوايە لە سالى ۲۰۱۱ لە باشوورى كوردستان وەكوو

نامیلکه چاپ بوو.

وه کوو ئاماژه ی پی کرا ئیستا نیزیک به ده سال ده بی که به شی یه کم می ره شنووسی ئه و بابه ته نووسراوه. ئه و کات هه چهند گۆرائیکی جیددی له روانگه ی رووناکبیرانی ئیرانی، به تابه ت گرووپه چه په کان سه باره ت به مه سه له ی نه ته وایه تی له ئیراندا ده بیندرا، به لام له هه مان کاتدا زۆربه ی ئه وان به راشکاو ی بهرگریان له سیاسه تی ده وه له تی ئیران بهرانبه ر به پرس ی کورد نه ده کرد. له راستییدا، زۆرینه ی ئه و رووناکبیرانه سنوورئیکی پر رهنگیان له نیوان میرات، ئه زموون و نه ریتی شۆرش ی مه شه رووته و سه لته نه تی په هله ویدا وینا ده کرد. به واتایه کی تر، هیش تاش ئه و باوه ره باو بوو که وئژمانی شۆرش ی مه شه رووته وه کو وئژمانئیکی نه ته وایه تی جیاوازی گه وه ره بی له گه ل سیاسه تی په ی ره وکراوی رژی می په هله وی بهرانبه ر به کورد و نه ته وه ژێرده سه ته و غیر فارس زمانه کانی دانیش تووی ئیران هه یه. ئه و کات زۆربه ی ئه و رووناکبیرانه ره زاشایان به باوکی ناسیۆنالیزمی ئیرانی قه بوول نه بوو.

من به پینچه وانه پیمابوو که په یوه ندییه کی قوول هه یه له نیوان ئه و دوو بۆچوونه و ئه و په یوه ندییه م له چوارچیه ی وئژمانی «ناسیۆنالیزمی فه رمی یان ره سمی» ئاراسته کرد. یانی لیره دا من باسی ئه وه ناکه م که رووناکبیرانی ئیرانی له به ستینی کولتور و یکنه دا په ره ورده بوون که له ژێر کاریگه ری ئایدیۆلۆژی ره سمی ئیمپراتۆری رووسیا دا به لکوو باسه که به و شیوه یه که ناسیۆنالیزمی ئیرانی که له جوولانه وه ی مه شه رووته دا پیکهاته یه کی جه ماوه ری به خۆیه وه ده گری له ماوه ی یه ک ده یه (۱۹۱۰-۱۹۲۱) و له ژێر کاریگه ری رووداوه کانی شه ری یه کم می جیهانی و مه ترسیی هه لوه شانده نه وه ی ئیران به ره وه ناسیۆنالیزمی فه رمی (ره سمی) ده گۆردری.

۲) ئه گه ر سه رده می مه شه رووته ی ئیرانی وه کوو ده ستپئیکی ناسیۆنالیزمی ئیرانی سه یر بکه ین، ئیوه هه ولتان داوه له نیوان لایه نی رۆمانتیکی ئه م ناسیۆنالیزمه و لایه نی سیاسی ئه م ناسیۆنالیزمه، به واتایه کی فیه ری، خزمایه تییه کی هه لبژیرانه (Elective Affinity) ساز بکه ن. ده کری تابه ته مه ندییه کانی ئه م دوو بۆچوونه زیاتر شی بکه نه وه؟

من له و باسه دا ئاماژه به بۆچوونی رۆمانتیکی-ناسیۆنالیستی جیلی دووه می مه شه رووته خوازه کان و به یوه ندی ئه وان له گه ل تووژئیکی سیاسه توان، کاربه ده ست و بۆرۆکراتیک ده کم. بۆ ئه و مه به سه ته یارمه تیم له چه مکی "خزمایه تی هه لبژیرانه"ی ماکس فیه ر وه رگرتوو. له و نامیله که یه دا من هه ول م داوه به کورتی ئه و چه مکه شی که مه وه، بێگومان باسیکی جیددی ئاکادیمی سه باره ت به ئه و بابه ته له ده ره وه ی باسی سه ره کیی ئه و نامیلکه یه بوو. سه باره ت به ئه و دوو گرووپه و تابه یه مه ندییه کان که پرسیا ری ئیوه یه، له لایه که وه باسی تووژئیکی پۆلیست و ئارمانخواز که نوینه ری به رده وای شه پۆلی ناسیۆنالیستی قوناغی مه شه رووته بوون، کراوه. له لایه کی تره وه، باس له گرووی دووم کراوه که بریتی بوون له سیاسته وان، رووناکبیری ده وه له تی و بۆرۆکراتیکه کانی رژی می قاجار. گرووی یه کم، وه کوو قوتابیانی شه پۆل و نه ریتی شۆرش ی مه شه رووته، خولیا ی چاکساز ی ئیرانیان له سه ر بنه مای شارستانیه تی رۆژئاوایی و دینامیزمی مۆدیرنیته دا له به رنامه و فیکردا بوو. کۆمه لیک تووژه ر ئه و بۆچوونه وه کوو ناسیۆنالیزمی رۆمانتیک شی ده که نه وه.^[۱] ئه و گرووپه هه سه تئیکی توندی ناسیۆنالیستیان له گه ل ئۆتوپیا ی به ره سه ندن و چاکساز ی

بنه‌مای تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیان رینخۆشکه‌ری
خزمایه‌تی هه‌لبژیرانه‌ی ئەوان بوو.

وه‌کو ئاگاداران ماکس قیبه‌ر ئەو
چه‌مکه‌ی له‌ نامیلکه‌ی «ئه‌خلاق‌ی
پرۆتیس‌تانی و رۆح‌ی سه‌رمایه‌داری» دا
گه‌لاله‌کردوو. قیبه‌ر ئەو نامیلکه‌یه‌ی له
سالی ۱۹۰۴ی زاینیدا بلاو کردۆته‌وه. له‌و
نامیلکه‌یه‌دا په‌یوه‌ندییه‌کی تایبه‌ت له‌ نیوان
باوه‌ری ئایینی که‌ له‌ دوا‌ی ریفۆرماسیۆن
(چاکسازی)ی دینی گه‌شه‌ی کردبوو له‌ گه‌ل
باوه‌ری عه‌قلانی و کرده‌وه‌یی، که‌ ئاکامی
پیشه‌سازی بوو، له‌ شاره‌ گه‌وره‌کانی ئەرووپا
وه‌گه‌ر که‌وتبوو و قیبه‌ر نیوی

ده‌نیت رۆح‌ی سه‌رمایه‌داری،
شی کراوه‌ته‌وه. سه‌رنج دان به
سالی چاپی ئەو باسه‌ گرینگه‌،
چونکه‌ زۆر که‌س روانگه‌ی
قیبه‌ر وه‌کوو ره‌دکرده‌نه‌وه‌ی
راسته‌خۆی تیۆری و
میتۆدی مارکس سه‌باره‌ت
به‌ هۆکاره‌کانی سه‌ره‌له‌دانی
سه‌رمایه‌داری لیکه‌ده‌نه‌وه.
به‌ متمانه‌وه‌ ده‌توانین بلین
ئامانج‌ی قیبه‌ر له‌ نووسینی
«ئه‌خلاق‌ی پرۆتیس‌تانی و
رۆح‌ی سه‌رمایه‌داری» دژایه‌تی

و ره‌دکرده‌نه‌وه‌ی روانگه‌ی مارکس نه‌بوو.
به‌ پینچه‌وانه‌وه‌ قیبه‌ر گرینگیه‌کی تایبه‌تی
ده‌دا به‌ فه‌لسه‌فه‌ و ئانالیزی مارکس. کیشه‌ی
سه‌ره‌کیی قیبه‌ر له‌ گه‌ل مارکسیسته‌کان و
به‌ تایبه‌ت له‌ گه‌ل مارکسیسته‌کانی ئالمانی
و دوا‌یه‌ش له‌ گه‌ل بالشویکه‌کانی رووسی بوو.
قیبه‌ر به‌رده‌وام ئەو مارکسیسته‌کانی تاوانبار
ده‌کرد که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی ره‌مه‌کی (عامیانه‌)
له‌ هزری مارکس گه‌یشتوون. قیبه‌ر پێی
وابوو که‌ له‌ سالانی دوا‌یی مه‌رگی مارکس
روانگه‌یه‌کی ویشک و پوزیویستی به‌ سه‌ر
مارکسیسته‌کانی ئالمانی‌دا زال بووه‌ که‌ له

و نویس‌ازی ئیرانی ئاویته‌ی یه‌کتری کردبوو.
ناودارترین که‌سایه‌تییه‌کانی ئەو گروه‌یه‌ عارف
قه‌زوینی، لاهووتی و میرزاده‌ی عیشقی بوون.
ئهو تیروانینه‌ ناسیۆنالیستییه‌ بۆچوونیک‌ی
پۆپولستی بوو که‌ لایه‌نگری له‌ خه‌لکی ئاسایی
و نه‌ته‌وه‌ی ئیران له‌ به‌رانه‌ر ده‌وله‌ت‌دا ده‌کرد.
به‌لام، دۆخی ئالۆز و قه‌یرانی ولاتی ئیران له
سالانی پێش و دوا‌ی شه‌ری جیهانی، که‌ تا
ئاستی دابه‌ش بوون و نه‌مانی ئیران وه‌گه‌ر
که‌وتبوو، به‌ شیوه‌یه‌کی ئاشکرا ناته‌باییه‌کی
قوولی خستبووه‌ ناو وێژمانی ئەو گروه‌یه‌. یانی
له‌ لایه‌که‌وه‌، ئەو جیله‌ رووناکبیره‌ لایه‌نگری

مۆدێرنیته‌ و شارستانیته‌ی
رۆژئاوایی بوون، به‌لام له‌ لایه‌کی
تره‌وه‌ به‌ توندی هه‌ستیکی دژه‌-
رۆژئاواییان هه‌بوو. له‌ لایه‌که‌وه‌،
هۆگری چاکسازی و نویس‌ازی
ولات بوون و له‌ هه‌موو میراتی
نه‌رتی ئیرانی بێزار بوون؛ له
لایه‌کی تره‌وه‌، شانازیان به
ئیرانی باستان و ده‌سکه‌وته‌کانی
ده‌کرد. هه‌ر ئەو ناته‌باییه‌
بنه‌مایه‌ک بۆ شیوازیک له
”خزمایه‌تی هه‌لبژیرانه‌ی ئەو
گروه‌یه‌ له‌ گه‌ل گروه‌یی دووهم
بوو.

گروه‌یی دووهم، زۆرتر سیاسه‌توانان و
کاربه‌ده‌ستانی ئیداری و ئەفسه‌رانی به‌رپرسی
ئه‌رته‌ش بوون. له‌و نامیله‌که‌یه‌دا باس کراوه‌ که
گروه‌یی دووهم وه‌کوو کاربه‌ده‌ستی ده‌وله‌تی
به‌ هیچ جۆریک له‌ روانگه‌ی رۆمانتیک‌ی و
هه‌ستیانه‌وه‌ سه‌یری دۆخی ئەو سه‌رده‌مه‌یان
نه‌ده‌کرد، ئەو گروه‌یه‌ سه‌ره‌خۆیی سیاسی
ولاتی کرد به‌ ناوه‌ندی وێژمان ئیرانی و هێله‌
سه‌ره‌کییه‌کانی شوێشی مه‌شرووته‌ی ته‌نیا
وه‌کوو پاشکۆی ئەو هێله‌ ناساند. ئەوه‌ی له‌و
باسه‌دا گرینگه‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی ئەو دوو
گروه‌یه‌ نییه‌ به‌لکوو ئەو به‌ستینه‌به‌ وا له‌ سه‌ر

ناسیۆنالیزی ئیرانی
که‌ له‌ جوولانه‌وه‌ی
مه‌شرووته‌ دا
پینکه‌ته‌یه‌کی جه‌ماوه‌ری
به‌خۆیه‌وه‌ ده‌گری له
ماوه‌ی یه‌ک ده‌یه
(۱۹۱۰-۱۹۲۱) و له‌ ژیر
کاربگه‌ری رووداوه‌کانی
شه‌ری یه‌که‌می
جیهانی و مه‌ترسی
هه‌له‌وه‌شانه‌نه‌وه‌ی ئیران
به‌روه‌ ناسیۆنالیزی
فه‌رمی (ره‌سمی)
ده‌گۆردری

ناكاميدا روانگه‌ی مارکسیان له ناوهرۆکی خۆی به‌تال کردهوه.

به گشتی قیبه‌ر سه‌ره‌لانی هیچ دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی ته‌ک ره‌هه‌ندی نه‌ده‌یت و له‌و گۆشه‌نیگایه‌وه سه‌ره‌لانی سه‌رمایه‌داری له‌ به‌شیکێ ئه‌ورووپا بئێگومان ئاکامی گۆرانیکێ ته‌ک ره‌هه‌ندی نه‌بوو و پێشی وانهبوو مارکس سه‌ره‌لانی سه‌رمایه‌داری ته‌ک ره‌هه‌ندیانه‌ لیکداوه‌ته‌وه و روانگه‌ی جیاواز له‌ مارکس به‌ واتای رهدکردنه‌وه‌ی یه‌کلایه‌نه‌ی مارکس نییه. هه‌ر بۆیه‌ش ده‌لیت: «به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک ئامانجی

ئه‌وه‌ی نییه‌ که‌ شرۆڤه‌یه‌کی یه‌ک لایه‌نه‌ی ماتریالیستی که‌ سه‌ره‌لانی سه‌رمایه‌داری ته‌نیا ده‌به‌سه‌تیتته‌وه به‌ هۆکاری ئابوورییه‌وه، له‌ گه‌ل لیکدانه‌وه‌ی یه‌کلایه‌نه‌ی کولتوری بۆ ئه‌و دياره‌ده‌یه‌ بگۆرێ. یانی بگوترێ زال بوونی پرۆتییستانتیزم بۆته‌ هۆی سه‌ره‌لانی و سه‌قامگیری سه‌رمایه‌داری له‌ رۆژئاوا»^{۱۲}

چونکه‌ قیبه‌ر سه‌ره‌لانی سه‌رمایه‌داری وه‌ک—وو دیارده‌یه‌کی چه‌ند ره‌هه‌ندی

ده‌بینی، ویناکردنی شێوه‌یه‌کی جیاواز له‌ شرۆڤه‌ی مارکس (نه‌ک رهدکردنه‌وه‌ی) به‌ پێوست ده‌زانێ. له‌و نامیلکه‌یه‌دا به‌پێچه‌وانه‌ی مارکس، جه‌ختی سه‌ره‌کیی توێژینه‌وه‌ی قیبه‌ر له‌ سه‌ر پێکهاته‌ و ریکخواه‌ی سه‌رمایه‌داری نییه‌ به‌لکوه‌ له‌ سه‌ر رۆحی سه‌رمایه‌دارییه. فه‌سلی دووه‌می ئه‌و نامیلکه‌یه‌ش بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ تهرخان کراوه. له‌و فه‌سله‌دا باس له‌وه‌ ده‌کریته‌ که‌ تایبه‌تمه‌ندیی رۆحی سه‌رمایه‌داری، نابیت له‌ وێست و خولپای که‌له‌که‌کردنی سوود و قازانج بۆ به‌کارهێنانی شه‌خسیدا بپیندریت،

به‌لکوه‌ له‌ «به‌ئینداریی دیسیپلینه‌وه‌ بۆ کارکردنی وه‌کوو ئه‌رک و وه‌زیفه‌یه‌، کارکردن بۆ ته‌له‌که‌کردنی سه‌رمایه‌ و به‌کاره‌هێنانی بۆ پێداویستی و بخوری شه‌خسی» سه‌یر بکریته. رۆحی سه‌رمایه‌داری بۆ قیبه‌ر له‌ هه‌مان کاتدا دیارده‌یه‌یه‌کی نائه‌قلانییه‌ که‌ له‌ گه‌ل ئه‌خلاقێ پرۆتییستانی «خزمایه‌تییه‌کی هه‌لبژێرانیه‌ی» هه‌یه‌ و ته‌نیا له‌ په‌یوه‌ندی چالاکیی ئابووریی سه‌رمایه‌داری وه‌کوو سیسته‌م، حاله‌تی ئه‌قلانی به‌خۆیه‌وه‌ ده‌گری.

لێره‌دا پارادۆکسیک له‌ نێوان ته‌له‌که‌کردنی سه‌رمایه‌ و به‌کاره‌هێنانی بۆ

مه‌به‌ستی تاکیه‌انه‌، له‌ نێوان رۆحی سه‌رمایه‌داری و پێکهاته‌ و ریکخواه‌ی سه‌رمایه‌داری، خۆی ده‌رده‌خات. پاژێ ئانالیزی و رینگه‌ی چاره‌سه‌رکردنی ئه‌و پارادۆکسه‌ بۆ قیبه‌ر له‌ په‌یوه‌ندی له‌ نێوان رۆحی سه‌رمایه‌داری و کاکلی ئه‌خلاقێ پرۆتییستانی ده‌بیت لیکبدریتته‌وه. قیبه‌ر به‌ تایبه‌ت سه‌رنجیکێ تایبه‌ت بۆ شرۆڤه‌ی لیکدانه‌وه‌ی چه‌مکی «بانگ کردن» که‌ هێلنکی گرینگی تیۆلۆژی پرۆتییستانی بوو و له‌ کاتی ریفۆرماسیۆنه‌وه‌

گه‌شه‌یه‌کی بێ وینه‌ی به‌خۆیه‌وه‌ دیبوو، ده‌دات. به‌ واتایه‌ک، ئه‌و باوه‌ره‌ ئه‌گه‌ر تاک به‌رپرسایه‌تی ئه‌خلاقێ خۆی به‌رانبه‌ر به‌ خودا له‌ ژبانی رۆژانه‌ و له‌ کاری رۆژانه‌ به‌ جێ بگه‌یه‌نی ده‌توانێ متمانه‌ی ئه‌وه‌ی هه‌بیت که‌ یه‌کنیک له‌ هه‌لبژێرده‌کان بیت بۆ رزگاری. له‌ روانگه‌ی پرۆتییستانتیزم و کالفینیزمه‌وه‌ کاری جیددی و دووری له‌ ته‌نه‌لی له‌ ژبانی رۆژانه‌ و به‌ره‌مه‌هێنانی به‌ها ماددییه‌کان و ته‌له‌که‌ی سه‌رمایه‌ باشترین رینگه‌یه‌ بۆ به‌ته‌نجام گه‌یاندنی به‌رپرسایه‌تی ئه‌خلاقێ به‌رانبه‌ر به‌ خودا. ئه‌لبه‌ت سه‌رمایه‌ و سه‌روه‌ت

” به‌ باوه‌ری من
نوخبه‌ی ئیرانی،
لانیکه‌م به‌شی
سیکۆلاری
له‌ شۆرشێ
مه‌شرووته‌وه‌ تا سالی
۱۳۳۲ ی هه‌تاوی له
سیاسه‌تدا که‌متر گه‌رفتی
نه‌ریتی ئیسلامی هه‌بوو.
هه‌لبه‌ت ئه‌و نوخبه‌یه‌
ژماره‌یه‌کی زۆر
نه‌بوون

بۆ خۆی رزگاریی بهخت «زهمانت» ناکات، بهلام تلهکه کردنی سهرمایه و سهروهت ده توانی نیشانهی وه دواکهوتنی بهرپرسایهتیی ئه خلاقى و رینگه یهک بۆ بانگ کردن بیت. هاوکات پروتستانیزم و به تایهت کالفینیزم له سههر ئهم باوهه بوو که کارى سهخت و کۆکرده نه وهی پاره و سهرمایه بۆ رابواردن، ژيانى خووش نییه و ئه و پاره یه ده بیت بۆ خه لکی هه زار و خیر له رینگه ی خودادا به کار بهیندری. گرینگى ئه خلاقى پروتستانى بۆ رۆحى سهرمایه دارى له بهئهقلانى کردنی ئه و کرده یه دایه که پیشکەشى ده کات. ئه مه له حالیکدا یه که پروتستانه کان به هۆی باوهه ی ئاینیه وه وه دواى کارى سهخت و دژوار ده که ون و رۆحى سهرمایه دارى له سههه بنه ماى بازارى کار و دابهش بوونى هه یزى کار پیداکرى له سههه کارى دیسپلینى ده کات. له ناکامدا به ستینى لبار بۆ په یوه ندی هه لېژى له نیوان ئه و دوو بۆچوونه ده ره خسیت. له روانگه ی قیبه ره وه ره نگه ئه و دوو لایه نه هه ست به ئه و په یوه ندیه نه که ن کاره گه رى ده ستنبشان کردن و ئانالیزى «خزمایه تى هه لېژى رانه» لیره وه هه لده قولی که زۆر ئاشکرا و روون نییه.

من له و نامیلکه یه دا، ئامازه به شیوازیک له خزمایه تى هه لېژى رانه له نیوان دوو گرووی رووناکیرى ئیرانى و ئه و قوناغه ی میژووی ئیرانم کردووه. وه کوو له ویدا باسکراوه به هه یچ جۆریک نابى پنگه ی جیاوازی کومه لایه تى و چینه یه تى و هه ره وه ها تیروانى فیکری جیاوازی ئه و دوو گرووپه له بیر بکه ین.

هه موو ئه و شتانه ی که ره ق و به هه یز بوون ده کاته تۆزى بانان، به لام ئیلیتى ئیرانى نایه وى ده ستبه ردارى بنه ما فیکریه کانى نه ریتى ئیسلامى بینه وه. به باوهه ی ئیوه ئهم شیوازه تیگه یشتنه چ کاریه کریه کی له سههه ناسیۆنالیزمى ئیرانى داناوه؟

به باوهه ی من نوخه ی ئیرانى، لاینیکه م به شى سیکۆلارى له شۆرشى مه سرووته وه تا سالى ۱۳۳۲ ی هه تاوى له سیاسه تدا که متر گرفتى نه ریتى ئیسلامى هه بوو. هه لبه ت ئه و نوخه یه ژماره یه کی زۆر نه بوون و به شى زۆریان ئه و که سانه بوون که یا ده رفه تى ئه وه یان بۆ ره خسابوو ژیان و کولتورى رۆژئاوا راسته خو ئه زموون بکه ن و یان ئاگادارى بن. له نیوان ۱۳۳۲ تا کۆتایى ده یه ی چلى هه تاوى ئیمه شاهیدی قه رانى سیکۆلاریزم له ئیران بوون. سه ره ه لدانى و ئیژمانى «گه رانه وه بۆ ره چه لک» که به ستینى لبارى بۆ گه شه ی بیری ئیسلامى سیاسى خووش کرد. بیری ئیسلامى سیاسى له ره وتى شۆرشى ۱۳۵۷ بوو به و ئیژمانى زال. هه ره بۆیه ش ئه و گوزاره یه م به دل نییه که بلین نوخه ی ئیرانى ناخوازی واز له بنه ما فیکریه کانى ئیسلامى بینه ت. من پیم وایه ناییت ئه و سى قوناغه و تایه تمه ندیه کانیا ن له بیر بکه ین. باس له سههه ئه و سى قوناغه و نابهرده وامی میژووی هه م له ده ره وه ی پرسارى ئیوه یه و هه میش کاتیکى زۆرى ده ویت.

۴ له کتیبى ئیرانىت و کردیتدا به کورتى باس له روانگه ی هه یشتتر سه به رته به کۆلۆنیالیزمى نیوخوی ده که ن. هه ره چه ند له ویدا ورده کاریه کانى تیوریه که ی هه یشتترتان شى نه کردووه ته وه، به لام ئایا پیتان وایه ده کرى له روانگه ی کۆلۆنیالیزمه وه سه یرى پرسى کورد له

۳ رۆشنبیرانى ئیرانى (وه کوو زۆره ی رۆشنبیرانى رۆژهه لانسى ناوین) کاتیک به ره ره ورووی مۆدیرنیه تى رۆژئاواى ده بنه وه ده یانه وى به مه یلى خو یان به شیک له تایه تمه ندیه کانى مۆدیرنیه تى هه لېژى رن. ئه گه ر بۆ مارکس بگه رپینه وه مۆدیرنیه

بەلى، من تەنبا ئامازەيەكى سەر پيىم بە كىتەبەكەى مايكل ھىشتەر كر دوو. لە راستىدا ئەو كىتەبە ھەر چەند لە سالى ۱۹۷۵ى زايىندا چاپ بوو، يە كىك لە سەر چاوە سەرەكەيەكانى بابەت و باسى ناسىوناليزمە (ئەلبەت لە روانگەى منەو). سەردىرى كىتەبەكە خۇى زۇر شت دىارى دەكات: «كۆلۇنئاليزمى نىوخۇيى: زىواری سىلتىك لە رەوتى گەشەى ناسىوناليزمى برىتانيايى». وەكوو خۇتان دەزانن دوورگەى برىتانيا لە چوار نەتەوەى ئىنگلىسى، سكاتلەندى، وىلزى و ئىرلەندى پىكەتوو. لەو گۇشەنىگايەو سەردىرى كىتەبەكە تا ئاستىك ئاشكرای دەكات باسەكە لە سەر چىيە، چونكە ئامازەيەكى راستەخۇ ھەيە بە ئەو كە زمان، كۆلتوور و پىكەتەى ئىتتىكى ئىنگلىسى لە رەوتى وىناكردى نەتەوەى برىتانيايى خۇى بە سەر كۆلتوور و ئىتتىكى سىلتىكىدا زال كر دوو.

مايكل ھىشتەر لە دەستپىكدا چەند پرسىار و سەرنج ئاراستە دەكات. يەكەم، چۇن كۆمەلگەكان قۇناغى عەشیرەيى و قەومى بەجى دىلن؟ چۇن ئەو گرووپە كۆمەلايەتییە جياواز و خۇبزو و ناپەيوەستەى ناوچەكان لە رەوتىكى مېژوویدا لە روخسار و پىكەتەيەكى يەكگرتووى نەوەيىدا خۇيان جىگىر دەكەن؟ دووم، چ تىتتىك بناغە و بنەماى دياردەى نەتەوايەتى پىكدىنیت؟ ھەر دوو پرسىارەكە تىكئالون، چۇن زۇربەى نەتەوەكان كە ئىستا بە فەرمى ناسراون لە دوو يان چەن گرووپى كۆلتوورى پىكەتوون.

لە جوايى پرسىارى دووەمدا ھىشتەر دەلىت كۆمەلناسىيى كلاسىك لە روانگەى دۆركايمەو جوايى ئەو پرسىارەى داوئەتەو: «لە ناخى ھەر نەزمىكى كۆمەلايەتیدا شىوازىك لە «رامانى كۆمەلى»^[۱]، واتا كۆمەلىك بەھای كۆمەلايەتى

و نۆرم كە شەرعىيەت دەدەن بە ھەلسوكەوت و رەفتارى كۆمەلايەتى تاكەكانى كۆمەلگا، بوونى ھەيە. ئەو رامانە كۆمەلايەتییانە پىوهرى سەرەكىن بۇ ئەوەى كە كۆلتوورىك لە كۆلتورىكى تر جيا كەينەو، و ھەر ئەوەش پىوهرى ناوئەندىيە بۇ جياكردەنەو و پىناسەى نەتەوەكان لەيەكتر.

ھىشتەر لىردە لە پال گرىنگى دان بە روانگەى دۆركايم، خالىكى پرسىارئامىز ئاراستە دەكات و دەلىت: «چەمكى نەزمى كۆمەلايەتى لە ناوئەندى تىورى كۆمەلناسانە و توپزىنەوەدايە. بەلام پى داگرى لە سەر ئەو كە دياردەيەك بە نىوى «رامانى كۆمەلى» لە پىكەتە و بناغەى كۆمەلگايەكدا بوونى ھەيە، پىداويستىيى خويندەنەوەى كارىگەرى گۇرانى كۆمەلايەتى لە سەر رامانى كۆمەلى زەق دەكاتەو (ھىشتەر: ۴). بە واتايەكى تر، گەلۇ ناتوانىن دەورى رامانى كۆمەلى لە وىناكردى كۆلتوورى نەتەوەيى بە جىددى نەگرىن، بەلام ئەو دياردەيە خۇى لە رەوتى مېژوویدا لە گۇراندایە.

لە پال ئەو تەوەرە، ھىشتەر راستىيەكى مېژوووى زەق دەكاتەو و سەرنجى خوينەر بۇ ئەو رادەكىشى كە بۇ يەكەم جار لە ناوچەكانى باستىل لە ئىسپانيا، وىسكىس و دوايە لەندەن لە برىتانيا و ھتد، بوو كە دەولەتى ناوئەندى بە دەسەلات سەربەھلدا و سەقامگىر بوو. بە لەبەرچاوترنى ئەو راستىيە كە ئەو ناوئەندانە (باسىل، لەندەن) جياوازىيى كۆلتوورىيان لە گەل ناوچەكان ھەبوو، پىشمەرگى وىناكردى كۆلتوورى نەتەوەيى ئەو بوو كە كۆلتوورە ناوچەيىەكان ئاويتەى ئەو كۆلتوورە ناوئەندىيانە بىن تا لە ئاكامدا دەولەتى ناوئەندىيى بەھىز روخسارى دەولەتى نەتەوايەتى بەخۇيەو بەگرى. لە سەر بنەماى ئەو دەسپىكەدا كىتەب و توپزىنەوەى ھىشتەر خويندەنەوەيەكە بۇ يەكگرتووى و مەملانى ئىتتىكى و گۇرانى كۆمەلايەتى لە نىوان

سالانی ۱۹۶۶-۱۵۳۶ له روتی پیدابوونی نهتهوهی بریتانیا. هیشتر ئه تووژینهوهی به چاوپیداخشانندن و به کارهینانی کومه لیک سهراوه و داتا و به لگه گه لی گرینگی دهوله تی به نه نجام گه یاندوه.

باسی سه ره کی سه باره ت به په یوهندیی ناوه ند و ناوچه، یان ناوچه کانه له روتی وینا کردنی کولتور و پیکهاته ی کومه لایه تی- سیاسی نه ته وه ییدا. هیشتر دوو قوناعی میژووی بۆ ئه و مه به سه ته لیک جیا ده کاته وه. په که م، قوناعی پیش پیشه سازی. له و قوناعه دا ناوه ند و ناوچه کان جیاواز له یه کتر پیکهاته و

شپوهی ژبانی تایهه ت به خویان هه بوو و هه رچه ند ناوه ند به هوی ده سه لاتی سیاسی زورتر کاریگه ری له سه ر ناوچه کان هه بوو، به لام ئه و کاریگه ریبه نه ده گه یسه ته ئاسی گورینی پیکهاته ی کومه لایه تی ناوچه کان. له قوناعی دووه که له ژیر کاریگه ری شوژی پیشه سازی ده ست یی ده کات، مه سه له که ده گوردی. یانی ئه و شپوازه پیکهاته کومه لایه تیبه که له ناوه نده کاند گه شه ده کات پاش ماوه یه ک خوی به ته واوی به سه ر ناوچه کاند ده سه پینی .

له و باسه یدا هیشتر ده لیت: «ئه گه ر بکریت به شپوه یه کی توکمه پیناسه یه ک بۆ چه مکی نه ته وه گونجاو بیت، ئه و پیناسه یه نا کرئ له سه ر بنه مای چۆنایه تی ئه زموونی یان چه ندا یه تی ئه ندامانی پیکهینه ری نه ته وه گه لاله بکریت. واتا ئه و چه مکه پیش له هه ر تشتیک بریتیبه له هه سستی یه کگرتوویبی گروویک به رانه ر به گروویکی تر. واتا ئه و چه مکه گریدراوی به هاکانی چۆنایه تیبه نه ک داتای چه ندا یه تی. هه ر بۆ یه ش، سه ره بخو و ته نانه ت له ده ره وه ی روداوه سیاسییه کانی

وه کو جیا بوونه وه و یان داگیرکردن، نه ته وه کان له دایک ده بن و یان له ناوده چن. دهوله ت و دهوله تی نه ته وه یی تا ئه و ئاسیبه کی که ئوتوریتیه تی له لایه ن گروویبه جیاوازه کومه لایه تیبه کانه وه په سه ند کرایت شایانی نازناوی دهوله تی نه ته وه ییبه و ده کرئ بلین شه رعیه تی هه یه و هه ر ئه و دهوله ته یه که به دهوله ت-نه ته وه ناسراوه»^[۲]

له به شیک کی تری باسه که یدا هیشتر باس له دوو ئاکامی داگیرکاری سه رزه مینی ده کات. یانی ئه گه ر ولایتیک سه رزه مین یان به شیک له خاکی لایه نیک کی تر داگیر بکات، ده کرئ ئه و داگیرکاریبه له لایه ن خه لکانی ئه و ناوچه یه وه هه م شه رعی و هه میش ناشه رعی لیکدی رته وه. ره نگه له زور حاله تدا زورینه ی خه لک ئه و کاره ی رژی می داگیر که ر به ناشه رعی بنرخینن. به لام ئه گه ر ئه و دهوله ته دوا ی چه ند جیل بتوانی لایه نگری و مه شرووعیه ت له لایه ن خه لکی ئه و ناوچه یه وه بۆ خوی مسوگه ر بکات ئه و کات داگیر کاری ده بیت به په ره سه ندنی نه ته وه یی. له لایه کی تره وه، ئه گه ر ئه و

“
ئه زموونی نه ته وه ی کورد له هه ر چوار پارچه که به ده ر له شپوازیک له کولونیالیزمی نیوخوی نیبه. بۆ وینه، له دوا ی رووخانی رژی می پاشایی له ئیران، نه ته وه ی کورد له ئیران به گشتی دژی رژی می نایینی و ویلا یه تی بوو و رژی می نوی ده سه لاتدار له تاران هیچ پیگه یه کی له کوردستان نه بوو

“
دهوله ته له درێژخایه ندا نه توانی خوی وه کو رژی مکی قانونی له و ناوچه یه جیگر بکات و ده نگ و رای ئه و خه لکه بۆ لای خوی راکیشی، ئه و کات ئه و کاره په ره سه ندنی ئیمپریالیستیبه، چونکه ئمپراتوریبه کان له سه ر بنه مای نه زمیکی ناهاوسه نگی کولتوری و کومه لایه تی وینا ده کرین. هیشتر له و باسه یدا چه مکی کولونیالیزمی نیوخوی له سه ر ئه زموونی ۴۰۰ ساله ی ئینگلیزیبه کان له دورگه ی بریتانیا بۆ دروست کردنی ئیمپراتوری بریتانیا، گه لاله ده کات. بۆ چوونیک له کومه لئاسی

سیاسیدا له سەر ئهو گریمانیه وهستاوه که پیکهاتهی سیاسی نهزمی ئیمپراتوری له درێخایهندا بهره ناسه قامگیری دهروات. هەر بویهش، چاره نووسی ئیمپراتورییه کان له دوو حالت بهدهر نییه، یه کهم، بهره و لاوازی و رهوتی به بالکانی کردن واتا دابهش بوون به سەر یه کینه کولتورییه جیاوازه کان و ههلهوه شاندهوه، برۆن. له حالتهی دووهم، که له میژوودا زۆر دهگمهنه، له رهوتیکی میژووییدا ئیمپراتورییه کی چهند نهتهوهیی به نهتهوه به کی هاوپه یهسته له دایک بیت.

له سەر بنهمای ئهو باسهی هیشتر، نهزموونی نهتهوهی کورد له هەر چوار پارچه که بهدهر له شیوازیکی له کۆلونیالیزمی نیوخیویی نییه. بۆ وینه، له دواي رووخانی رژیمی پاشایی له ئێران، نهتهوهی کورد له ئێران به گشتی دژی رژیمی ئایینی و ویلایهتی بوو و رژیمی نوئی دهسهلاتدار له تاران هیچ پینگهیه کی له کوردستان نهبوو. له شهڕیکی دژوار و نابهرانبهردا چهن دین ساله رژیم شار به شار و دئ به دئی کوردستانی داگیر کردوو. لهو رهوتهدا رژیمی کۆماری ئیسلامی یه کهمین دهسهلاتی سیاسی بوو که به مه بهستی داگیرکردنی کوردستان، به راشکاوی پاکسازی ئینیکی کرده بنهمای سیاسهتی دهولهتی خۆی. کاتێ له نهوهده کانی سهدهی رابردوو له رۆژئاوا دهستهوازه ی پاکسازی ئینیکی بۆ پیناسه ی تاوانی سیربه کان له دژی نهتهوه کانی تری یوگوسلاوی له شهڕی ناوخییدا گه لاله کرا، سیربه کان قهت ئهو پیناسه یان قه بوول نه کرد. له حالیکدا، ریه رانی کۆماری ئیسلامی، به تایبهت ئایه تووللا خۆمهینی، به دهیان جار و به ئاشکرا فه رمانیان ده کرد تا سیاسهتی پاکسازی کافره کان (واتا نهتهوهی کورد) له کوردستان جیهه جی بکریت. دواي نیزیک به چوار دهیه داگیرکردنی کوردستانی به هه موو بهها مرۆقی و ماددییه کانیه وه تا ئیستاش

رژیمی ئێران نهتوانیوه شه رعیهتی له ناو خه لکدا هه بیت. چ جیاوازییه ک له نیوان داگیرکردنی شاری سنه له سالی ۱۳۶۰ هه تاوی له لایهن ئه رتهش و سوپای پاسدارانی کۆماری ئیسلامی له گه ل داگیرکردنی شاری عه فرین له کوردستانی رۆژئاوا هه یه؟ به لی ده کری و ده بی له روانگه ی کۆلونیالیزمه وه سه یری پرسی کورد بکه ین.

۵ له مۆدیلی سی ره هه ندی بۆ ناسیۆنالیزم دبیقید میله ر سه ره رای گرنگی دان به هەر کام له ره هه نده کانی ناسنامه ی تاکه که سی و هه روه ها پرسی ئه خلایق بۆ ناسنامه، باس له وه ده کات که ئه ندامه کانی هەر نه ته وه یه ک خوازیاری ئه وه ن له چوارچیوه به کی سیاسیدا چاره نووسی خۆیان دیاری بکه ن. به باوه ری ئیوه ئایا ده کری کورد له ناو چوارچیوه ی ده ولت نه ته وه کانی چوار ولاتی ئێران، تورکیا، سوریا و عیراق چاره نووسی خۆی دیاری بکا؟ به سه رنجدان به وه ی که میله ر ئامازه به وه ده کا ئه ندامه کانی هەر نه ته وه یه ک بۆ سازکردنی ناسنامه یه کی نه ته وه یی پیویسته به نه ته وه یه که وه گری بدرینه وه (واته نه ته وه ی خۆیان خۆش بوی) و له هه مان کاتدا رقیان له ئه ویتره کانیان (ئیره دا تورک، فارس و عه رب) هه بی.

به کورتی و کرمانجی نا، و پیم وایه پیویست به باسیکی زۆری نییه. پتر له یه ک سه ده یه و له کۆتایی شهڕی یه که می جیهانی و له و کانه وه که ئه و چوار ده ولته له سیستمی نیونه ته وه ییدا به فه رمی ناسراون، خه باتی نه ته وه ی کورد به رده وام بووه و پرسی کورد بۆته کیشه یه کی گه وره که وزه ی مرۆقی و ماددییه کی زۆری ئه و چوار ولاته ی بۆ کووژانده نه وه ی ته رخان کراوه. به لام نه ک

هەر چاره سەر نه کراوه به لۆکو له ئاستیکی پان و بهرینتردا یه خه ی نه و لاتانه ی گرتوو. مه سه له ی کورد ته نیا باسیکی فیکری و تیۆریکی و رووناکییرانه نییه، به لۆکو له کرده و هدا خه باتی نه ته وه یه ک بو زیندوو مانه وه و میژوو به کی پتر له یه ک سه ده ی هیه، نه گه ر ده رته تانی چاره سه ری ئاشتیانه ی پرس ی کورد له یه کی ک له و چوار ولاته ببا به، تا ئیستا شهیدی ده بووین.

٦ عه باس وه لی سه به رته به ئاخیرگه ی ناسیۆنالیزمی کوردی بو دوا ی جهنگی یه که می جیهانی ده گه رته وه و پیویایه که سه ره ه لانی ناسیۆنالیزمی کوردی ده ره نه جامی سیاسه تی نکۆلی کردنی ده ولت - نه ته وه مۆدیرنه کانی ناوچه که بو وه و کورده کان به ره ره چی ئەم حاشا کردنه یان داوه ته وه. هه ره ها نه و باس له وه ده کا ئەم دیالیکتیکی نکۆلی کردن و به رنگار بوونه وه، تا کوو ئیستا ش، سه روشتی ناسیۆنالیزمی کوردی (کوردایه تی) دیاری ده کا. ئاشکرا به ئەم خویندنه وه یه له ناو پارادایمی مۆدیرنیستیدا ساز کراوه، به لام هه م له رووی میژوو ییه وه ره خنه ی لی ده گیری، هه م ناتوانی تایه ته مندیی لیک گریدراوی بی بزوتنه وه ی کوردایه تی له پارچه کان راقه بکا. له هه مان کاتیشدا پرس یاری سه ره کی نه وه یه نه گه ر کوردایه تی ته نیا به رنگاری ناسیۆنالیزمی ره سه می ئەم چوار ده ولت نه ته وه بو وه ته وه، چون توانیویه تی دیسکۆرسی تایه ته به خو ی ساز بکا؟

پرسیاریکی سه رنه راکیشه و زۆریش به جیه، به لام باشتره راسته خو ئاراسته ی د. وه لی بکه ی. له سه ر بو چوونی د. وه لی من له چه ند شوین قسه و با سم کردوو و و پییم خو ش نییه لی ره دا

نه و با سانه دووپات که مه وه. ئیوه به دروستی ده لی ن روانگه ی کاک عه باس له رووی میژوو ییه وه ره خنه ی لی گیراوه. کاتی بو یه که م جار وتاره که ی کاک عه باس له گو قاری «کری تیک» له ژیر سه ردی ری «دروست کردنی ناسنامه ی کوردی له ئیران» له سالی ۱۹۹۵ بلا و بو وه وه، شه ره زایانی میژوو کار کۆمه لیک سه رنه جیان سه به رته به و با سه هه بوو. بو وینه کاتی کاکلی با سه که ی د. وه لی وه کوو پرۆژه یه ک له ژیر ناوی «سیاسه تی نه ته وه بی ده ولته کان: په یدا بوون و ره چه له کی ناسیۆنالیزمی کورد له ئیران» بلا و بو وه وه، کاک نه وه ره سو لتانی وه کوو میژوو کاری ناسراوی کورد کۆمه لیک تی بی نیی هه بوو که به مه به سه تی چا ککردن و پیندا چوونه وه ناره به سووی بو د. وه لی. به لام کاتی د. وه لی ته نیا تووو ره یی خو ی ده رب ری بوو له نه وه ی که سه ی ک ری که به خو ی ده دا له سه ر وتاری نه و تی بی نیی هه بی ت، له سه ر داوا ی دو ستانی، وه کوو وتاری ک نار دی بو گو قاری رابوون و له ژماره ی ۱۷ نه و گو قاره، له سالی ۱۹۹۶ چاپ بوو. مه به سه م له وه بی ره ی نه وه ی نه وه یه که نه و با سه می ژوو یه کی بی سه ت و چه ند سالی هیه وه دووپات کردنه وه ی له و مه جاله دا نه پیوی سه ته و نه گونجا و.

به س له رووی فیکرییه وه ره نگه ئامازه به خالی ک پیوی سه ت بی ت. هه م له وتاره که ی سالی ۱۹۹۵ و با سه کانی دوا ی نه و وتاره و هه می ش له کتیی «کورده کان و ده ولت له ئیراندا: وینا کردنی ناسنامه ی کوردی له ئیران» که له سالی ۲۰۱۱ ئای.ب. تۆر یس چاپ و بلاوی کرده وه، کاک عه باس وه لی پیندا گری له سه ر هاو سه نگ بوون و دروستی روانگه ی تیۆریکی سه به رته به ره چه له کی ناسنامه ی کورد له ئیران ده کات.

له رووی مۆدیدی که وه نه وه با سیکه له سه ر کاری گه ربی فا کت و به لگه می ژوو ییه کان له خویندنه وه ی رابردوو، که کاک عه باس له

شونینیک به «میژوویی تیۆریک» ناوی دهبات. به کورتی ئه و بۆچوونه له دژی دوو نه‌رتی فیکری، ئه‌زموون‌باوه‌ری (ئیمپیریسیم) و میژووباوه‌ری (هیستۆریسیزم)، پێی له سه‌ره‌وه‌هه‌ داده‌گری که فاکته‌کانی میژوویی دیارکراو و هه‌ی و حازر نین به‌لکوو پیکهاته‌یه‌کی چه‌مکیانه‌یان هه‌یه. به واتایه‌کی تر، به‌لگه و فاکته‌کانی میژوویی خۆبێژهر نین، بۆ شرۆفه و ماناکردنیان پنیوستیمان به چه‌مک و تیۆری هه‌یه. ئه‌و روانگه‌یه له دژی ئۆبژیکتیویتی (عه‌بنیهت) له میژووکارییه و ئیستا بۆچوونیک باوه له زانسته‌مرۆقییه‌کان و زۆر کهس باوه‌ری پێیه‌تی و به‌کاری دێن. هه‌لوپسته و بۆچوونی تایبه‌تی د، وه‌لی له‌ گشتاندنی ئه‌و روانگه‌یه و به‌کاره‌ینانی له‌ باسی سه‌ره‌له‌دانی ناسیۆنالیزمی کورد له ئێران و ده‌وری کۆمه‌له‌ی ژ.ک. له‌و باره‌وه ره‌نگیداوه‌ته‌وه. هه‌لبه‌ت تییینی من لیره له سه‌ر بنه‌مای وتاره‌که‌ی سا‌لی ۱۹۹۶ و کتییی سا‌لی ۲۰۱۱یه و ئاخیرین کاری د. وه‌لیم که ئه‌مسال بلاو بۆته‌وه جارێ نه‌خویندۆته‌وه و نازانم ئایا ئه‌و بۆچوونه له‌و کاره‌دا گۆراوه یان نا.

تییینی من له سه‌ر روانگه‌ی تیۆریکی ئه‌و باسه‌ نییه به‌لکوو له سه‌ر چۆنایه‌تی به‌کاره‌ینانی له میژووکاریی کورد دایه و ئه‌و ئاکامه‌ی که ده‌پیکێ. واتا، روانگه‌ی پاش-پیکهاته‌باوه‌ری که ره‌نگه زۆربه‌ی ئیمه به شیۆزیک ئۆگری بین، له لایه‌که‌وه زۆر سه‌رنجراکیشه، له لایکی تره‌وه گشتاندنی له کرده‌وه‌دا زۆر هاسان نییه. بۆ وینه کاک عه‌باس بۆ یه‌که‌م جار ئه‌و میتۆده‌ی له تیۆری دکتوراکی که دوايه له ژێر سه‌ر دێری «ئێران: پيش-سه‌رمایه‌داری» وه‌کوو کتیب چاپ بوو،

به‌کار دێن. له پيشه‌کی ئه‌و کتیبه‌دا چه‌ند ته‌وه‌ر روون ده‌کاته که یارمه‌تیده‌رن بۆ تیگه‌یشتن له هه‌لوپسته‌که‌ی. له ده‌ستپێکدا، ده‌وله‌ی ده‌لیت: «ئه‌و وتاره نه هه‌ولیکه له میژووکاریدا و نه گه‌ل‌له‌یه‌ک بۆ سه‌لماندنی پێداویستی تیۆری له نووسراوه‌ی میژووبیدا، به‌لکوو ته‌نیا باسیکه سه‌بارته به تایبه‌تمه‌ندی تیۆریکی و ئێژمانی میژوویی.»^[۵] ئینجا به‌رده‌وام ده‌بیت و له چه‌ند لاپه‌ره‌ی دوایدا ده‌لیت: «ئه‌و پرۆژه‌یه دوو ئامانجی هه‌یه: یه‌که‌م، پێداچوونه‌وه به پیکهاته‌ی چه‌مکیانه‌ی و ئێژمانی میژوویی مۆدێرن سه‌بارته به ئێرانی پيش سه‌رمایه‌داری؛ و دووه‌م، خولقاندنی چوارچۆیه‌یه‌کی تیۆریکی به‌دیل به مه‌به‌ستی به‌چه‌مکی کردن (برای مفهومی کردن) ی په‌وه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، پیکهاته‌ ئابوورییه‌کان و دامه‌زراوه سیاسییه‌کانی.^[۶] په‌نجه‌راکیشان بۆ به‌لگه میژووبیه‌کانی ئێران له‌و پێداچوونه‌وه‌یه‌دا زۆرجاران به‌کارده‌هیندریت، ئه‌و یارمه‌تی خوازییه له به‌لگه میژووبیه‌کان به مه‌به‌ستیکی تایبه‌ت روو ده‌دا که ویناکردن و شیایوی سه‌لماندنی پاژه تیۆرییه‌کانه که له ره‌وتی ئه‌و پێداچوونه‌وه‌یه‌دا ئاراسته‌کراون. ئامرازیک بۆ نرخاندنی ناسینی میژوویی نییه.»^[۷]

بێگومان ئه‌گه‌ر سه‌وومه‌ندی به‌لگه و فاکته‌ی میژوویی ته‌نیا بۆ سه‌لماندنی پاژی تیۆری بیت، نه‌ک بۆ شرۆفه‌ی مانا و واتای رووداوه میژووبیه‌کان، هه‌م له کاتی روودانیان و هه‌میش له هه‌نووکه، ئه‌و ده‌م باسه‌که‌ی به ئاقاریکی ترده‌ه‌وات. ئه‌گه‌ر گه‌ل‌له‌کردنی چوارچۆیه‌یه‌کی تیۆریکی به‌دیل به مه‌به‌ستی نرخاندنی زانیاری و زانستی میژوویی نه‌بیت، ئه‌ی کارکردی چییه؟ ئه‌و ده‌م مه‌به‌ست له

” مه‌سه‌له‌ی کورد ته‌نیا باسینکی فیکری و تیۆریکی و رووناکبیرانه نییه، به‌لکوو له کرده‌وه‌دا خه‌باتی نه‌ته‌وه‌یه‌ک بۆ زیندوو مانه‌وه و میژووبیه‌کی پتر له یه‌ک سه‌ده‌ی هه‌یه، ئه‌گه‌ر ده‌ره‌تانی چاره‌سه‌ری ئاشتییانه‌ی پرسێ کورد له به‌کێک له‌و چوار ولاته ببايه، تا ئیستا شاهیدی ده‌بوین

پیداچونەوه به رووداوه میژوووبیه کان چیه و بو چیه؟ هاوکات کاک عهباس له پيشه کی بو ترجمه می فارسی کتیه که ی پیچهوانه ی نه وه ده لیت: «میژووکاری دووباره وینا کرده نه وه ی رابردوو له ویزماندایه، و شیوازه تیورییه کان و نامرازه چه مکیه کان که رهوتی به رهه مهینانه وه ی میژوو مسوگه ره ده که نه زم و پیکهاته ی ویزمانی میژوو یی که نه زم و پیکهاته ی ناسینی میژوون کاریگه ری میسوگه ریان هه یه.»¹⁸

من گرژییه که له نیوان نه وه هه لوسته ی و پيشه کی ده فی ئینگلیزی کتیه که یدا ده بینم. ره چه له کی نه وه گرژییه له راستیدا ده گه ریته وه بو روانگه ی لویی ئالتوسییر، و قوتابییه بریتانیاییه کان وه کو پول هیرست. نه له بت ئالتوسییر دوو یوچوونی جیاواز و دزبیه کی سه باره ت به تیوری هه یه. به گوته ی ئین کرایب¹⁹ یه کیان سوودمهنده و نه ویتیریان کیشه ی هه یه. من لیهدا باس له روانگه ی دوهم ده که م. له روانگه ی ئالتوسییره وه هه ر تیورییه که پنیوستی به کومه لیک نامراز هه یه، که ناویان ده نیت «تشته تیورییه کییه کان». هه ر تیورییه که له سه ر بنه مای نه وه تشته تیوریکیانه هه ول ده دات واقع و دونیای ماددی شی بکاته وه. له و روانگه یه وه هه ر بیروکه یه که و هه ر سیستمی کی فیکری چوارچینه به کی تیوریکی (تشته تیورییه کان) تابه ت به خو ی هه یه و له سه ر بنه مای نه وه چوارچینه به رووداوه کان، دیارده کان و دونیای واقعی که بوونیان هه یه به لام هه ستییکراو نیین، ده ستنیشان، پیناسه و شی ده کاته وه.

گرژی له روانگه ی ئالتوسییر سه باره ت به تیوری له تیروانینیکی میتافیزیکی - پیکهاته باوه رانه وه سه رچاوه ده گری. کیشه ی سه ره کیی نه وه باسه ده کری له دوو یان سی ته وه ردا ده ستنیشان بکه یین. یه که م، نه گه ر بیته و هه ر تیورییه که، دونیای واقعی له

چوارچینه ی «تشته تیوریکییه کان» خو ی وینا بکات، نه وده م تشتیکی به نیوی دونیای واقعی و له ده ره وی تیوری بوونی نییه، له نه جامدا کار کرد (فونکسیون) ی تیوری به گشتی و له رووی نه زموونییه وه بی سوود و بی فایده یه. دوهم، ئیمه هه یچ ریگه و پیوه ریگمان بو نه وه ی تیورییه که له گه ل تیورییه کی دبه که به راورد و یان داوه ری بکه یین نییه، چونکه نه گه ر پیوه ری سه ره کیی داوه ری له سه ر زانستی بوون و یان نه بوونی تیوری خودی «تشته تیورییه کان» هه ر تیوریک بیته، نه وه ده م به راورد کردنی تیورییه کان له گه ل یه که تری ره وای نییه. سییه م، نه گه ر تیوری تشته تیورییه کان خو ی وینا ده کات و ئیمه داوه ریمان سه باره ت به تیوری ته نیا له سه ر هاوسه نگی (مووزنی) فیکری و نه قلانی بوونی نه وه تیورییه بیته، نه وه ده م ده بیته قه بوول بکه یین جیهان و واقع له رووی لۆژیکیه وه هاوسه نکه. حاله تیک که نه گه ر وابیته، نه وه ده م مروف هه یچ پنیوستی به تیوری نابیته.

گرژییه که لیروه سه رچاوه ده گری: یا تیوری تشته واقعییه کان خو ی دروست ده کات و یان به پیچه وانسه وه هه ول ده دات شروقه ی تشته واقعییه کان و جیهانی ده ره وه ی فیکری مروف بکات. ئالتوسییر و قوتابیانی حاله تی دوهم وه لا ده نین. له ئاکامدا هه یچ چاریان نامینی بیجگه له وه ی خوازه ی نه وه یان هه بیته که جیهان و واقع به ره هه می فیکری نه وانه.

۷ به سه رنجدان به رووداوه کانی هه ر سی پارچه که ی دیکه له چه ند سالی رابردوودا، به باوه ری ئیه وه دوویات کردنه وه ی خه باتی مه دهنی و به رته سک کردنه وه ی داواکارییه کانی کورد له ناو چه مکی هاوولاتیی ئیرانی ده توانی چاره سه ریک بو پرسی کورد له رۆژه لاتنی کوردستان دیاری بکات؟

من له دهسپینکی ټو نامیلکه یه دا
 ټماژه به پارادوکسیک ده کهم که
 له بهر دهمی هر کهسیکدا زهق
 ده بیتوه ټه گهر بیت و ټو کهسه سه رنجی
 روانگه ی باو له ئیران سه بارهت به ناسنامه ی
 نه ته وایه تیسی کورد بدات. یانی له لایه کهوه
 زورینه ی رووناکبیرانی ئیرانی کورد به ئیرانی
 ره سمن دناسن، له لایه کی تره وه، هر
 چه شنه سه ره هلدان و دهر برینی ههستی
 نه ته وایه تیسی کورد وه کوو مه ترسییه کی مه زن
 له سه ر ټاسایشی نه ته وایه تیسی ئیرانی ده بینن.
 له راستییدا چاره سه ر بو ټو پارادوکسه نییه.

بو وینه مهرجی ټه وه که کورد
 بتوانی چاره نووسی سیاسی
 خو ی له ئیران دیاری بکات
 چییه؟ له ستراتیژی حدکادا له
 دروشمی «دیموکراسی بو
 ئیران، خودمختاری بو
 کوردستان» چر و کورت
 کراوه ته وه، و ئیستا ټو
 خودمختارییه بو ته فیدرالیزم.
 باشه ټه گهر واز له دوخی
 نه گونجاوی سیاسی سالانی
 دوا ی شوړشی ۱۳۵۷ بینن،
 مهرجی وه دیهاتنی ټو
 ستراتیژییه چییه؟ سه قامگیر

دژی کورد ټو خودمختاری و ټو مافانه ی که
 بو کورد به ره وا بیندرا بو پووجه ل ده کرینه وه.
 دووهم، هه تا ټه گهر به پیچه وانیه هه موو ټو
 بهر به ستانه که له سه ر ریگه ی سه قامگیر بوونی
 دیموکراسییه کی راسته قینه له ئیراندا هه ن،
 ټو سیناریو یه وه دی بیت، هه م دیسان
 روانگه ی باوی ئیرانییه کان سه بارهت به پرسه
 کورد ریگر ده بیت له وه دیهاتنی ټو مافه ی
 کورد. چونکه ویزمانی دیموکراسی و پلورالیزم
 له نه ریتی ئیرانیدا تا ئیستا که ئیمه قسه ی له
 سه ر ده که بن، ویزمانیک نییه که دیموکراسی
 و پلورالیزم له سه ر بنه مای ریژ له کولتوره
 جیاوازه کانی خه لکانی غهیره

فارس زمانی دانشتووی ئیراندا
 دامه زرابیت و ټو وجیاوازیانه
 بکاته بنه مای فیکری خو ی.

له باشترین و گونجاوترین
 حاله تدا ټه وان ده توانن
 دیموکراسی و پلورالیزم کی
 لیبرالی، که له به شیک له
 ولاتانی روژئاوایی جیگیر بووه،
 کوپی بکه ن و له قسه دا ریژ له
 مافی هاوولاتی و بنه ماکانی مافی
 مرو ف بگرن. به لام وه کوو ئیوه ش
 ټاگاداران چه مکی هاوولاتییه تی
 و مافی هاوولاتی بوون مافیکی

ټابستراکت یان فاکتیک رپوت نییه. چه مکی
 هاوولاتییه تی، دیموکراسی و پلورالیزم له
 دهره وه ی په یوه ندیه کانی ده سه لات مانا و
 واتایه کی سه ره خو یان نییه. ناوهر وکی ټه وان
 هه لقلولوی پیکهاته و کاکلی په یوه ندیه کانی
 ده سه لاتی سیاسییه. ټه گهر بیت و ویزمانی
 سیاسی زال له داها توودا پیناسه به ک له
 چه مکی هاوولاتییه تی ټاراسته بکات به
 شیوه یه کی روون فره کولتوری، فره زمانی، و
 فره ئیتنیک کی بوونی دانیش تووانی ولاتی ئیران
 به فره می بناسیت و مافی پیناسه جیاوازه کان
 له چوار چیوه ی یاساکانی هاوولاتیدا په سه ند

هیچ ریگه و پیوه ریکمان
 بو ټه وه ی تیوریه ک له گه ل
 تیوریه کی دیکه به راورد
 و یان داوهری بکه بن
 نییه، چونکه ټه گهر پیوه ری
 سه ره کی داوهری له سه ر
 زانستی بوون و یان نه بوونی
 تیوری خودی «تشته
 تیوریه کانی» هه ر تیوریک
 بیت، ټو دهم به راورد کردنی
 تیوریه کان له گه ل په کتری
 ره وا نییه

بوونی جوړیک له دیموکراسی له ئیران که
 توانستی قه بوول کردن و تهحه موولی
 خودمختاری بو کوردستانی هه بیت.
 ټه گهر وای دانین که ټو گریمانیه له
 کرده ودا وه دی بیت، واتا له بالانسکی تایبه تی
 هیزدا شیوازیک له دیموکراسی له ماوه یه کی
 کورتخایه ن له ئیراندا مسوگه ر بکریت. به لام
 هه م دیسان به دوو هو ټه وه به واتای وه دی
 هینانی مافی خودمختاری بو کوردستان نییه.
 یه که م، هیچ زه مانه تیک بو به دامه زراوه یی
 بوون (نه هادی کردن) ی ټو دیموکراسییه نییه
 و له گه ل گورانی بالانسکی هیز له تاران و له

بکات و بوار و مهیدانی له کرده ودا بۆ بکاتهوه، ئەو کات ئیمه دهتوانین باسی چه مکی هاوولاتی له ئیران به جیددی بگرین. بهلام من پیموایه ئهوه جارێ ئۆتۆپیایه.

۸ ئەگەر ئەم رسته یه یاز پهسند بکهین که دهلی مۆدیرنیته چاره نووسی ئیمه یه، ئایا پیتان وایه پرۆژه ی مۆدیرنیته ی ئیرانی هیچ کاتیک دهتوانی ولامیکی بۆ پرسسی نهتهوه یی کورد هه بی؟ مه بهستم ئه وه یه ئەگەر دیسانه وه بۆ روانگه ی میله ر سه باره ت به ناسیۆنالیزم بگه رینسه وه وهروه ها مۆدیرنیته ی ئیرانی له هه مان سه ره تا وه گیرۆده ی ناسیۆنالیزمیکه ره سمی بووه که ناسنامه ی نهته وه ی کوردی سرپوه ته وه وهروه ها له چه مکی قه وم و میلییه ت بۆ کورد که لک و ره درگرن. له بنه رته دا تاکی ئیرانی دهتوانی هاوسۆزییه کی له گه ل کوردا هه بی له کاتیکدا رقی لیه ته ی؟

باش بۆ ئه وه مه بهسته نه بووه به لکوو به ره به ست و رپگری سه ره کیی ئه وه ئه رکه گرینگه بووه. به واتایه کی تر، ده خوازم بلیم که پیم وایه تاکی ئیرانی دهتوانی هاوسۆزیی له گه ل کورد هه بی، و له هه نووکه دا بنگومان که سانیکه زۆر له ئیران ئه وه هاوسۆزییه یان له گه ل کورد هه یه. پرسیار ئه وه یه ئایا هاوسۆزیی خه لکانی ئاسایی کاریگه ریه هه یه له سه ر بۆ چوون و هه لۆپسته ی لایه نه سیاسیه کی ئیرانی به رانه ر به پرسسی کورد؟ تا ئه وه کاته ی که تیروانینی سیاسیی گرووپه کان له ژیر کاریگه ریه ناسیۆنالیزمی ره سمییدا بیت، جواب نه رینیه و به لام ویزمانیکه سیاسیت ره ئیران ئیمکانی گه شه کردن و زالیوونی هه یه. له قوناعی ئیستادا که مۆدیرنیته ی ئیرانی، وه کوو ئه زموونی تورکی و عه ره بی، تووشی قه رانیکی قوول بووه، زۆر ویناچی ئیمکانی ئه وه کاره له بار بیت.

پهراوێزه کان

- [1]. کاتوزیان، م. ع. (۱۳۷۲) صادق هدایت: از افسانه تا واقعیت، مترجم: فیروز مهاجر، تهران، طرح نو.
- [2]. Weber, M (1968) *Economy and Society – an Outlie of Interpretative Sociology*, trans. G. Roth & G. Wittich, Bedminster Press, p. 91.
- [3]. The conscience collective
- [4]. Hechter, M (1975) *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*, pp. 1-7, and 60-61.
- [5]. Vali, A (1993) *Pre-capitalist Iran: A Theoretical History*, New York University Press, p. xi.
- [6]. For the conceptualisation of its social relations, economic structures and political institutions.
- [7]. Vali, pp. xiv-xv.
- [8]. بروانه، ولی، عباس (۱۳۸۰)، ایران پیش سرمایه داری، ترجمه ی حسن شمس آوری، نشر مرکز، تهران، ص. ۵.
- [9]. Craib, I (1992) *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas*, 2nd Edition, Harvester Wheatsheaf, pp. 149-155.

من له کۆتایی ئه وه نامیلکه یه دا ده لیم بنگومان هاوژایانی کوردا به تی و ئیرانییه ت ئیمکانی هه یه، به مه رچیک چه مکی ئیرانی بوون و ناسنامه ی نه ته وایه تی ئیرانی له چوار چیوه ی ده وه له تیکی وه دو اکه وتوو که په یوه ندییه کانی ده سه لاته که ی له سه ر نمونه ی دوو دانه یی ئاغا ره عیه ت، ئیمام/ لاساییکه ر، و هتد، دانه مه زرابی [...] به لکوو ئیرانی بوون و شارستانیه ته ی ئیرانی وه کوو که ره سه ته به ک که په یوه ندی ی کولتووری، میژووی و زمانیه کانی ببینین که نیزی که به سی سه د میلیۆن ئینسانی دانیش تووی رۆژه لاتی ناوین پیکه وه گری ده دن و چه ندین نه ته وه ی له خۆیه وه ده گری، له وه روانگه یه وه هاوژایانی کوردا به تی و ناسیۆنالیزمی ئیرانی مومکینه [...] به لام له سه ر بنه مای پیتاسه ی ئیمه سه باره ت به ناسیۆنالیزمی ئیرانی گه لاله مان کرد، ناسیۆنالیزمی ئیرانی نه ک هه ر کارزانیکی

